

HALK ANLATILARINDA KAHRAMANIN KİMLİĞİNİ GİZLEMESİ*

Mehmet Naci ÖNAL**

ÖZET

Sözlü kültür içinde yer alan anlatı türleri mitolojik metinlerden, masallara, efsanelere, destanlara ve halk hikâyelerine dek takip edilebilir. Bu türler içinde bir motif üzerinden hareket edilip “kimliğin gizlenmesi” motifi ele alınmıştır.

Mitolojik bir biçimde dönüşüm, akılcı bir yöntemle kılık değiştirme ve aldatmak için niyet gizlemler destan metinlerinde yer alır. Halk hikâyeleri daha yerleşik bir dönemin ürünü olduğu için kimlik gizleme akılcı bir yöntemle uygulanır. Aradan geçen uzun zaman diliminden sonra evine dönen kahramanın kılık değiştirmesi söz konusudur. Efsanelerde ise don değiştirme erenler/veliler için anlatılan menkıbelerde görülür. Erenlerin olağanüstü özellikleri ile dönüştürlerine inanılır. Onlar da tıpkı Şamanlar gibi dönümüş yaşarlar. Hoca Ahmet Yesevi'den başlayarak Anadolu'daki pek çok ermiş kişi, çeşitli hayvanların donuna girdiklerin dair anlatımlar bulunmaktadır. Masallarda ise çeşitli şekillerde kılık değiştirmeler ve büyüsel dönüşümler görülür.

Anahtar Kelimeler: kimlik gizleme, dönüşüm, mitoloji, destan, masal, halk hikâyesi, efsane.

CONCEALING OF HERO'S IDENTITY IN FOLK NARRATIVE

ABSTRACT

One can follow narrative types which appear in oral culture from mythologic texts, tales, legends, epopes, folktales. Starting with a motif within these forms,

* Bu çalışma TÜBİTAK 107K060 nolu projesi ile desteklenmiştir.

** Doç.Dr. Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi, onaci@mu.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

“concealing of the identity” motif was discussed in this study.

Transforming mythologically, disguising wisely, hiding intentions to deceive take place in epepee texts. Concealing the identity takes place more wisely in folk tales as they are products of a more mature era. Hero disguises as he comes back home after a long time. In legends changing clothes as for disguising takes place in anecdotes told for saints legende. Saints are believed to transform with their fantastic powers. They also live like Shamans as transformed. There are plenty of stories in which a lot of saints in Anatolia including Hodja Ahmet Yesevi disguised in animal form. As to tales, a variety of disguises and magical transforming take place.

Key Words: concealing of identity, transformation, mythology, epepee, tale, folk story, legend.

0. Giriş

Edebiyat bilimi çerçevesinde, halkın edebiyatı ile o edebiyatı oluşturan insanların yaşam biçimleri arasındaki belirleyici ilişkiler, kimliğin gizlenmesi motifi açısından ele alınmaya çalışılacaktır. Halk edebiyatı ürünleri çağdan çağa değişiklik arz ederken bu değişmelerin seyri izlenmeye çalışılacak, değişmelerin kimlik gizleme noktasında neden ve nasıl oluştuğu araştırılacaktır. Kimlik gizlemenin hangi etkenlerle oluştuğu ve hangi kültür ortamlarında, nasıl değiştiği üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Mitolojiler, masallar, destanlar, halk hikâyeleri ve efsaneler gibi sözlü anlatı türlerinde kahramanların kimliklerini gizleme sebebi merak konusudur. Bu konuda pek çok soru sorulabilir. Kahramanlar hangi gerekçelerle ve nasıl bir kimlik gizleme yöntemi geliştirmişlerdir? Bu gizlenmelerin biçimleri, kültürü taşıyanların düşünce tarihi ortamına ışık tutar mı? Hangi statüden kişiler kimliğini gizleme gereği duymuşlardır?

Anlatı türlerinde kahramanların kimliklerini gizlenmeleri çeşitli şekillerde görülür. Genellikle birinci dereceden, bazen de ikinci dereceden kahramanlar kimliklerini gizleme gereğini duyarlar. Kimliği gizleme, model kahramanların davranışlarını yansıtır. Kimliğin gizlenmesi motifi, mitolojilerde dönüşüm, efsanelerde don

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

değiştirme, destan ve halk hikâyelerinde ise, daha çok kılık değiştirme şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Dünya düzenini sağlamakla görevli hakanlar, kılık değiştirip tebdil-i kıyafetle toplumun düzenini sağlarlardı (Ergun 2005:68,79).

“Kimliğin gizlenmesi” uluslararası bir motif olup Stith Thompson katalogunda (Motif Index of Folk Literature) yer alır. D maddesi büyü başlığını taşımakta olup D0-D699 şekil değiştirmelerdir. D0-D99: İnsanın farklı insan şekline dönüşmesi, D100-D199: İnsanın havvana dönüşmesi, D200-D299: İnsanın nesneye dönüşmesi, D300-D399: Hayvanın insana dönüşmesi, D400-D499: Değişmenin diğer şekilleri, D500-D599: Değişimin anlamları, D600-D699: Muhtelif tesadüfi değişimlerdir.

Aynı katalogda K maddesi “Aldatmalar” başlığını taşımaktadır. K0-K2399 arasında çeşitli aldatmalar yer almaktadır. Bu alt numaralandırmalardan bazıları şunlardır: K1800-1899 Tebdil-i kıyafet veya hayal şeklinde aldatma, K1812 Tebdil-i kıyafet ile gezen padişah, K1815.1 Mütevazi bir kılık değiştirme, K1817.1 Dilenci kılığında eve dönüş, K1811.1.1Diğer kılık değiştirmeler (Thompson 1958).

V. Propp masal çizelgesini oluştururken 128 numarada “kimliği gizleyerek gelme” başlığını ve bunun altında dört alt başlık kullanır. Ayrıca V. Propp düzmece kahraman için 110-113 masal çizelgesinde yer vermiştir (2001:161-162).

1- Mitolojik Dönemde Kimlik Gizleme

İlkel toplumlardaki inanmalar biçim ve içerik yönüyle değil, “simgeci” bir anlatımla sergilenir (Pospelov 1984:28-30). Yaban düşüncede objeler veya varlıklar kendilerinden başka bir şey olabilirler (Örnek 1995:18). Şaman giyimindeki kuş resimleri ve başlığında kanatlı kuş tüyleri bir başka kimliğe bürünmenin işaretleridir. Şaman bu giysileri giyer giymez kendini kuşa dönüşmüş hisseder; birden fazla kimliğe dönüşebilme adına esrime tekniğini uygular. Öte dünya yolculuklarda kuş giysilerinin mutlaka olması gerekir (Eliade 1999:187).

Şamanların yardımcı ruhlara dönüşmeleri söz konusudur. Bu yardımcı ruhlar hayvandır. Ayı, kurt, geyik, tavşan, her çeşit kuşlara dönüştüklerine inanılır. Hayalet, hortlak, orman ruhları, toprak ve ocak ruhlarından yardım alır veya onların kimlileri ile de boy gösterebilirler (Eliade 1999:116).

Şamanlar da hayvan ruhları ile konuşulur. Jest, mimikler, maske ve dans yoluyla hayvanlar canlandırılır. Şamanlar hayvanların

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ruhları veya özellikleriyle farklı bir kimliğe dönüşürler. Şamanın diğer kimlilere bürünebilmesi hayvan taklidinden, onların güçlerini, yeteneklerini kullanabilme, dillerini anlayabilme gayreti ile canlıların ruhlarına hâkim olma ve yeni kimliklere girme becerisi ile gerçekleşebilir. Yeni kimlik edinmenin pek çok işlevi vardır: İlki, insanlar ile hayvanlar arasındaki kopmanın henüz yaşanmadığı mitik zamanı yeniden kurmuş olmak; ikincisi, hayvanların dilini öğrenmek, geleceğin sırrını bilmek, onları taklit etmek öbür dünya ve gök âlemiyle iletişim kurmak içindir. Kuşa dönüşmek demek, daha yaşarken göğe çıkabilmek öte dünyaya gidebilmek demektir. Üç kozmik (yer altı, yer üstü, gökyüzü) arasında hayvan vücutlarıyla esrimeli yolculuk yapabilmektir (Eliade 1999: 121-126).

Yer altının kötü ruhları da her türlü kılığa girebilir veya başkalarını dönüştürerek gerçek kimliğinden uzaklaştırabilirler (Seyidoğlu 2009:201-210). Yer altının kağanı Erlik Han ve ailesi dönüşüm ve dönüştürme yeteneğine sahiptirler. Karanlık dünyanın varlıkları olan al, al karısı, cin veya şeytan efsanelerde çeşitli hayvanların kılıklarına girebilirler ve insanları aldatabilirler (Önal 2005:233-293).

2- Destanlarda Kimlik Gizleme

Destanların en eski döneme ait olanları mitolojik yapıyı bünyesinde korurken, daha sonraki dönemlere ait destanlarda mitolojik yapı, yerini daha gerçekçi bir duruma bırakır. Dönüşüm (metamorphosis) yani bir başka şekle dönüşme mitik dönemin en önemli özellikleri olup kendi çağının düşünce yapısını da ortaya koymaktadır. Kahramanların bir şeklide uzun bir zaman diliminden sonra yurtlarına dönüşlerinin öyküsü destandan halk hikâyesine dek süren anlatılar zincirini oluşturur. Bir başka kimlik gizleme şekli gözükmenin değil, gözükmeyenin yani niyetin gizlenmesidir.

2.1-Dönüşüm:

Şamanların don değiştirmeleri veya dönüşümleri kimlik değiştirme adına arkaik destan kahramanlarında devam eder. Arkaik dönemin destan kahramanları, bir kam gibi olağanüstülükler gösterebilir, hatta onların atları da dönüşebilir. Koruyucu ruhlar şekil değiştirerek kahramana yardımcı olabilirler. Maaday Kara Destanında boz kısrak, şekil değiştirerek mavi bir inek olur. Kahraman ve atı destanın ilerleyen aşamalarında yine dönüşürler (Naskali 1999:225,231). Arkaik döneme ait destanlardan **Cangar** Destanı'nda kahraman yeşil yaprağa dönüşür. Yaprak tekrar ete kemiğe bürünür (Seyidoğlu 2009:209). Kırgız destanlarından **Er Töstik** destanında at

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

dönüşür. Koca karının hilesinden sakınırken Er Töstik'in atı bir bitkiye dönüşür (Aça 2002:136-137). Bunu yaparken korunmuş olur.

Destan kahramanları âdeta birer şaman gücüne sahiptirler. Maaday Kara destanında, kahramanlar sineğe, balınaya dönüşmenin yanı sıra, Kögüdey Mergen ile nişanlısı Altı-Küskü ile cilveleşirlerken dönüşerek yeni kimliklere girerler. Altın-Küskü beyaz bir kelebeğe, balığa, Kögüdey Mergen kuşa, su samuruna dönüşür (Naskali 1999:225,231).

Altın Arığ destanında ikinci dereceden kahramanlardan Pora Ninci, şekil değiştirip oğlunun öcünü almak adına yılan dönüşür (Çobanoğlu 2001:I,243-257). Hayvan kimliğine girebilme sadece iyi değil, kötü tiplerde de görülür. Fantastik özellikler taşıyan dönüşümler masal motifi olduğu kadar Şamanizm inanmaları içinde de yerini alır.

Altay destanı **Maaday Kara** destanında, efsanevi unsurlar arasında, kahramanların yedi yıldız, takımyıldızı, kutup yıldızı gibi çeşitli yıldızlara dönüştüklerine inanılır (Naskali 1999:251). Destanın sonunda kahramanlar görevlerini yapmışlar, pek çok olağanüstü güçlüklerin üstesinden gelmişler ve nihayetinde bir bakıma şekil veya kimlik değiştirerek ölümsüz olmuşlardır. Yıldızlara bakanlar onların öykülerini sürekli hatırlayacaklardır.

Başkurt destanı **Ural Batur** destanında da masal motifi olan yılan donuna girme söz konusudur. Padişahın kızını almak isteyen gencin olağanüstü isteği, yılan donuna girip bir geyik yutmasıdır. Yutma sırasında geyiğin boynuzlarından kaynaklanan zorluğu Ural Batur'un yardımı ile aşan yardımcı kişi destanda yer alır. Yılan güzel bir kız donuna girebilir. Zindandan kurutulmak için ikinci dereceden kişiler yılan veya su faresine dönüşebilir. Öldürülen devler dağa dönüşebilirler. Böylece bazı dağların gizli kimlikleri anlatılmış olunur. Humay kuşu bir kıza, sonra tekrar bir kuşa dönüşür. Kahramanın eşi humay kuşu donuna dönüşerek kocasının ölümünü görmeye gelir ve bundan sonra humay kuşu olarak kalır (Çobanoğlu 2001:265-270).

Masalsı unsurların yoğun olduğu dönüşümler, yeni kimliklerin veya gizli kimliklerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Kimi dönüşümler geçici ve bir kurtuluş için yapılırken, kimi dönüşümler kalıcı olarak gerçekleşir. Huma/humay kuşunun efsanesi bir öyküye bağlanır ve kuşun dişil bir han karısı olduğu, kocasının acısına dayanamayıp kısır yumurta yumurtlayıp artık kuş donundan dönmediği işlenir.

Manas destanında ikinci kuşaktan kahraman olan **Semetey**'in düşmanlardan korunması için, onu seven Ay Çörek kuğu şekline girip uçarak haber götürür (İnan 1992:148-149). Burada don

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

değiştirme, Talas ve Çin arasındaki büyük coğrafyanın kuş donuna girerek aşılmasının fantastik bir görünümü karşımıza çıkar.

Altay destanı **Ak Tayçı** destanında, kahramanın büyüsel işlemleri sonucu, at ayıya dönüşür. Atın gizlenmesi söz konusu olur. Yine kahraman yeraltına indiğinde esir tutulan gelini çakmak taşına dönüştürür ve cebine koyar. Gelin böylece gizlenir (Dilek 2002: 26-27).

Satuk Buğra Han destanında, Han on iki yaşında kırk arkadaşıyla ava çıkar. Kaçan tavşanın ardından gider. Tavşan ihtiyar bir insana dönüşür. Satuk Buğra hayretler içinde kalır. İhtiyar Buğra'ya İslâmiyet'i öğretecek kişiyi bildirir. Burada aracı kişi tavşan donuna girmiştir. Kimliğin gizlenmesi, avcıyı peşinden sürüklemesi, gösterdiği olağanüstü dönüşümle ikna etmesi için gerçekleştirilmiştir (Banarlı 1987: 268-269). İslâm öncesi düşünce yapısı, böylece İslâm sonrasına taşınmış ve uyarlanmış olur.

Dede Korkut Hikâyelerinden **Deli Dumrul** hikâyesinde Al Kanatlı olarak tasvir edilen Azrail, Deli Dumrul'un karşısına "heybetli bir koca" olarak çıkar. Deli Dumrul'un hamlesi sonucu Azrail güvercine dönüşür. Savaş hilesi olarak Azarail'in kuşa dönüşmesi söz konusu edilmiştir (Ergin 1997:178-179).

2.2-Kıyafet Değiştirme:

Kalıcı dönüşümler mitolojik zamanların düşünce yapısından izler taşıırken, geçici dönüşümler daha çok bir kurtuluş veya geçici çözüm/çare adına yapılır. Yerleşik bir yaşam biçiminin izlerini taşır ve daha gerçekçidir. Bu durum da birdenbire oluşmaz. Yakın döneme ait destanlarda dönüşümün yanı sıra, kimliğini gizleme kıyafet değiştirme şekliyle iç içe yürür.

Altay destanlarından **Közüyke** destanında, beşik kertmesi peşinden giden kahraman dilenci kılığında kimliğini saklayarak düğüne yetişir. Çeşitli olağanüstülükler göstererek düğünü dağıtır. Pek çok engeli aşmasına rağmen, zehirli bir okla öldürülür. Beşik kertmesi olan kız da kendini öldürür. İki ceset kayaya dönüşür (Dilek 2002:32). Kılık değiştirme motifi yanında, taş kesilme motifi efsanevî bir dönüşümdür. Âdeta taşın gizli kimliğinin izah edilmesi söz konusudur. Bu dönüşümler kimliğin gizlenmesinden çok, sevenleri ayırmayın, anaya babaya saygılı olun gibi dönüşüm mesajlarını içinde barındırır (Sakaoğlu 1980:40-42).

Altay destanlarından **Kozın Erkeş** destanında kahraman kutsal bilgelik kitabından evleneceği kızı öğrenir ve kızın peşine düşer. Düğün başlamıştır. Düğüne kendisi ve atı kılık değiştirerek

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

katılır. Kız evlenmek için Kozın Erkeş'i seçer. Kozın Erkeş zehirlenince kız sıçana dönüşerek kahramanı kurtarır. Kimliği gizlemek bu destanda kurtarmak adına yapılmıştır (Dilek 2002:30-31).

Alpamış destanında kahraman yedi yılın ardından geri döndüğü zaman, kılık değiştirir. Karısının ve arkadaşının kendine olan bağlılığını denemek ister (Reichl 2002:178).

Dede Korkut Hikâyelerinden Kanturalı hikâyesinde, Selçen Hatun Kanturalı ile Oğuz eline dönerken gelen düşmanlara karşı savaşmadan öne elbisesini tanınmamak adına değiştirir. Savaş için hazırlanır. Savaşçı kıyafeti ile kocası dahi Selçen olduğunu bilemez (Ergin 1997:193-195).

Köroğlu'nun Kazak eş metninde Arap ülkesine giderken karşılaştığı çobandan aldığı bilgi ile yengesini bulur. Yengesiyle dilenci kılığı ile buluşur. Kimliği gizlemesi gelecekte ne yapacakları üzerine bir plan kurmak içindir (Ekici 204:134).

Battal Gazi destanında kahraman sürekli kılık değiştirir. Battal Gazi düşmanla mücadele etmek, tanınmamak için çeşitli kılıklara girerek kimliğini gizler. Babasının öcünü almak için, silahşor kıyafeti giyer. Böylece kaleye girebilir ve amacına ulaşır. Rum kıyafetine girerek karısını esaretten kurtarır. Yüzüne nikap takarak düşmanını öldürür. Yine küffarla mücadele ederken çoban kıyafeti ile kimliğini gizler. Elbise değiştirerek zindandan kurtulur. Casusu öldürüp onun kıyafetini giyerek kaleden kız kaçıtır. Kendini ve atını siyaha boyayarak mücadele eder (Köksal 1984:181-182)

Sarı Saltık çeşitli şekillerde kıyafet değiştirerek kimliğini gizler. Hıristiyanların karşısına gündüz rahip, gece papaz olarak çıkar ve papazları kılıçtan geçirir. Sarı Saltık papaz kılığına girip Çanakkale Boğazını geçerek Edirne'de bir kilisede on iki lisan bildiği için, en güzel şekilde İncil okur, daha sonra kilisedekileri kılıçtan geçirir (Yüce 1987:37, 336).

Kıpçak ülkesine tüccar kıyafeti ile gider. Sırbistan'ı kılık değiştirerek gezer. Sonunda yakalanır. Frengistan'da, Hızır (Eznatamarya) kılığına girerek kafirleri aldatır (Yüce 1987:353-354,377,359,).

Sarı Saltık Türkistan'a Zaloğlu Rüstem'in türbesini ziyaret ettiğinde, türbe kapısında ak sakallı bir ihtiyar görür. Ak sakallı ihtiyar aslında kendine secde ettirmek isteyen şeytandır. Dua sonucu şeytan kaybolur (Yüce 1987:353). Şeytanın da yaşlı biri kılığında görülebileceği ve aldatıcı olabileceği anlatılır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2.3- Niyet Gizleme:

Çeşitli destanlarda, kimliği gizlemenin ötesinde, niyeti gizleme şeklinde intikam ile ilgili anlatımlar yer alır. **Köroğlu** destanında, uyanık, akıllı, cesur ve kurnaz Keloğlan/Kiçel Hamza niyetini gizleyerek Köroğlu'nun hizmetine girer, güvenini kazandıktan sonra kıratı kaçıır (Boratav 1984:24,56;Alptekin 1997:139-143). Köroğlu'nun Azeri rivayetinde İstanbul'da kılık değiştirerek Nigar Hanım'ın sarayına gizlice girer (Boratav 1984:23).

Oğuz dairesinden olan **Bozoğlan** destanında niyet gizleme yoluyla kimlik gizleme görülür. Sonradan Müslüman olan Mürzemmet Yusuf ve Ahmet Bey'in düşmanı Gözel Şah'ın tarafına geçer. Burada ihanet edip düşman kimliğini gizleyerek gelir. Yusuf ve Ahmet Bey'e oyun oynar ve onları tuzağa düşürür (Özkan 1989:66-75).

Doğu Türkistan destanlarından olan **Abdurrahman Han** destanında İsmail niyet gizleyen bir kişi olarak görülür. Mürzemmet gibi o da kendisinin aslen farklı bir kavimden olduğu öğrenince niyetini veya düşman kimliğini gizleyerek destanın sonunda Abdurrahman Han'ı öldürür (Özkan 1989:63).

Benzer bir başka durum, **Manas** destanında yer alır. Köz Kaman ve Gökçe Göz Çinliler tarafından Kırgız olmalarına karşın, dinleri Çin inancına dönüşmüş ve Manas'ı bir şekilde tuzağa düşürüp öldürmek içine görevlendirilmişlerdir. Niyetlerini bir bakıma kendilerini, ait oldukları kimliklerini gizleyerek Manas'ı tuzağa düşürürler (Yıldız 1995:740-816).

3- Halk Hikâyelerinde Kimlik Gizleme:

Tebdil-i kıyafet ile kimliğini gizleyip yola çıkan padişahlar halk hikâyelerindeki başlıca motiflerden biridir. Yolda bir pir/derviş/Hızır padişahın kimliğini gizlemesine rağmen, onun kim olduğunu bilir. Böylece Tanrı ulu kişi yardımıyla derdinin dermanını da verir (Türkmen 1998:34; Alptekin 1999:87).

Dede Korkut Hikâyelerinden Kam Pürenin Oğlu **Bamsı Beyrek** hikâyesinde Bamsı Beyrek on altı yıllık esaretten dönüştü, çoban kılığında evine döner. Hem ailesinin durumunu, hem de düğündeki durumları içten öğrenmek için kimliğini gizler. Her şeyi gözleriyle gördükten düğünün akışına müdahale ettikten sonra, kimliği gizleme gereği ortadan kalkar (Ergin 1997:137-153).

Tahir ile Zühre hikâyesinde, Zühre Tahir'i kadın kılığında köşke alır (Türkmen 1998:57-58). **Kerem Aslı**'nın peşinde giderken

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

çeşitli vesilelerle kılık değiştirir ve sevdiğini görür. Dilenci kılığıyla manastıra girmek için tebdil-i kıyafet ederek Aslı'yı görür (Elçin 1949:6). Kılık değiştirmeler tamamen korunmak ve sevgiliye kavuşma adına yapılan bir tür hiledir.

Şah İsmail hikâyesinde kimliğini bir nikapla gizleyen Arap Özengi görülür. Kahraman kadın tipini temsil eden, ama bu arada kimliğini saklayan kişi olarak karşılaşırız (Yurdatap 1969:52-63).

Dede Korkut hikâyelerinde, kimliğini nikap/örtü ile gizleyen delikanlılar vardır. Bamsı Beyrek bunlardan biridir. Nikapla yüzlerini örtmelerinin nedeni yakışıklılığı ile ün yapmış yiğitlerin kötü ruhlardan korunması içindir. Özellikle bayramları ve pazar yerlerinde yüzlerini saklarlar (Gökyay 2000:CDIX). Bamsı Beyrek'in yanı sıra Kanturalı, Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk diğer nikaplı olan isimlerdir (Ergin 1997:188).

4- Efsanelerde Kimlik Gizleme

İnsanın çeşitli başka nesnelere dönüşmesi sonucu, yeni kimlik edinerek asıl kimliğinin gizlenmiş olması söz konusu edilen pek çok efsane bulunmaktadır. Bu tür efsanelere göre, insan güneşe, aya, yıldızlara dönüşebilir; taş kesilerek kalıcı bir nesne olabilir. Kuş olmak veya taş kesilmek için beddua değil, dua edilir. Duanın kabul olduğuna ve dönüşümler yaşandığına inanılır (Önal 2003:113-168). Ay öksüz kıza acıyarak onu bakracıyla birlikte göge alır. Ayın halden hale girmesi kıza bağlanır (Gökalp 1977:106-107).

Özellikle menkıbelerde, ermiş oldukları kabul edilen kişilerin göstermiş oldukları kerametler içinde don değiştirme motifi sıkça görülür. Kendi kimliklerini değiştirme sebepleri daha çok keramet sahibi olmalarına dayandırılır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin Anadolu'ya gelişi en çok bilinen don değiştirme menkıbelerinden biridir. Buna göre, güvercin kılığında Anadolu'ya gelir. Doğan Ata ise doğan donuna girer ve Hacı Bektaş'a saldırır. O da hemen silkinir ve insan kılığına girer (Gölpınarlı 1990: 10,19;Yüce 1987:358).

Türklerin İslâm'ı kabulundan sonra, Şamanların işlevleri ermiş kişilerin üzerinden anlatılmaya devam eder. Ermişlerin güvercin, laçin donuna girip uçtukları anlatılır. Ermişler/erenler/veliler bir şekilde kimliğini değiştirme yeteneğine sahip oldukları, bir başka kimlikte ortaya çıkıp önceki kimliğini - geçici de olsa - gizlemeleri söz konusu edilir. Başkalarını da gerekirse geçici olarak dönüştürür. Böylece ermişlerin başka kimliğe bürünme yeteneğinin sahip olduğu düşünülür (Ögel 1995:II,142). Ermiş kişilerin bu türden özellikleri İslâm öncesi şaman geleneklerinin halkın muhayyilesinde bir şekilde devam ettirildiğini ve İslâm'a uyarlandığı söylenebilir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Don değiştirme de bir tür kimlik gizlemedir. Don değiştirme yerine halk arasında kullanılan çeşitli ifadeler vardır. Bunlar daz/tas, türlenme, silkinme, giyimini giyme, kalıp, bürünmek görünmek gibi ifadelerden bazılarıdır (Ögel 1995:II,83,133-136).

Hoca Ahmet Yesevî başka olmak üzere, erenler hakkında özellikle kuş donuna girme üzerine pek çok menkıbe bulunmaktadır. Hoca Ahmet Yesevî turna donuna girer (Köprülü 1993:33). Bektaşı halifesi Resul Baba altın geyik ve güvercin donuna girer (Gölpınarlı 1990:86). Abdal Musa geyik donuna bürünür (Güzel 1999:104-106). Erenlerin kuş donuna girmesi ermiş yerel kişiler için de anlatılır. Türkiye'nin pek çok yerinde bir zamanlar kuş donuna girip hacda sabah namazını edâ edenlerin, üç güvercin olarak arkadaşları ile birlikte Mekke'ye gidenlerin, savaşa güvercin kılığında katılanların, kartal şeklinde başka bir mekâna gidenlerin menkıbeleri anlatılmaktadır (Önal 2005: 306-312).

Erenlere ait özellikler aslında halkın hafızasındaki en eski inanmaların İslâm adına devam ettirilmesinden başka bir şey değildir. İnanmaların değişmediği sadece dinin değiştiği görülür. Yeni inanç sisteminin din büyükleri, eski inanç önderlerinin ululuğu ile örtüştürülerek inanma varlığını devam ettirmektedir. Günümüzde Türkiye'nin hemen her tarafında benzer türbe/ziyaret sahipleri vardır.

5- Masallarda Kimlik Gizleme

Masallarda da dönüşüm ve kılık değiştirerek kimliği gizleme söz konusudur. Pek çok masalda kimlik gizlemek veya başkalarını kimliğine girmek gibi unsurlar çokça görülür. Bunlardan önemli bir kısmı büyüsel işlemler sonucu gerçekleştirilir. Masallarda kuşa dönüşen “şöyle bir çırınıp” ayın on dördü gibi tekrar delikanlı olan anlatımlar sıkça yer alır (Boratav 1992:147-151).

5.1- Sihirli Dönüşüm

Türkiye'de en çok bilinen masalardan “Tın Tın Kabacık” masalında geyik izinden su içen kardeş geyiğe dönüşür. Yine Türkiye'de pek çok yerde anlatılan ve Muğla'dan derlediğimiz masallar arasında “Kurbağa Gelin” masalı, adından da anlaşılcağı üzere kurbağa güzel bir kıza dönüşür (Köle 1932). Muğla'da bir başka masalın adı “Ayı Gelin”dir. Burada da oğlanın attığı ok ayı inine düşer ve kısmeti olan ayı ile evlenir. Ayı güzle bir gelin olur (Karadağ 1943). Muğla masallarından “Yılan Oğlan” masalı yılanın bir delikanlıya dönüşmesini anlatır (Orhan 1927).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

5.2- Kılık Değiştirme

Eberhard ve Boratav katalogunda yer yer 364 numaralı “Evlenme ve Dolandırıcı Köse” masalında padişah herkese aldatan Köse’nin kendisini de aldatmasını ister. Bunun üzerine, Köse bir kız kılığına girerek padişahı aldatır (1953).

Daz, dazlak, kavlak keçel, yelgen, Keçel Mehmet vb. adlar Keloğlan yerine kılık değiştirmelerde kullanılan isimlerdir. Masalarda oğlan ve kız kılık değiştirerek amaçlarına ulaşmaya çalışırlar (Ögel 1995:II,77-82;85-86). Keloğlan ve Altay destanlarında tas veya Tastarakay, çeşitli kılıklara girip kahramanlık gösteren kişidir. Yer altı ve yer üstü dünyasına gider gelirler (Ergun 2005:79-81; Naskalı 1999:56,91,132; Ergun 1998: 222,224,232; Dilek 2002:56,264,271-272).

Keloğlan masallarının yazıya geçenlerinin tamamı üzerinde yapılan çalışmada Keloğlanın çeşitli masalarda kılık değiştirdiği görülür (Dursun 2008:97-98).

Keloğlan masalarında kimlik gizleme özel bir yere sahiptir. Keloğlan toplum içindeki yerini gizler. Hakir veya eksik görülen bir kimlikle haksızlıklara maruz kalır. Ötelenir. Düzmece keloğlan gerçekten başı kel olan değil, başına sonradan bir işkembe geçirerek geçici olarak kel olan ve böylece kimliğini saklayan kişi olarak karşımıza çıkar. Keloğlan masaları içinde “düzmece keloğlan” olarak anlatılan masalarda, kellik yapay bir unsurdur; gerçek Keloğlan masalarında kellik doğal bir durumdur.

Dobruca’dan derlediğimiz Kelce adlı masal Türkiye’de de bilinen bir masal olup farkı, kahramanın başına sonradan koyun işkembesi geçirmesi şeklindedir. Aslında bir padişah oğlu olan ve üç kardeşin üçüncüsü olan kahraman, ormana ava giden iki ağabeyisinin peşinden gider. Topal tavşan aslında peri olan Arap’ın kucacağına sızar. Arap kendisine hizmet etmesi karşılığında tavşanı vereceğini, evini tertemiz yapmasını, lakin kırk birinci odaya girmemesi gerektiğini söyler. Kahramanımız kırkıncı gün kırk birinci odaya girer. Burada iki at, domuzlar görür; ağabeylerini asılmış bulur. At konuşur ve onu uçurup kurtaracağını söyler. At padişahın üçüncü oğlunu bir köye götürür ve kendisine sihirli iki tüy verir. Kahraman burada başına koyun işkembesi geçirir ve kimliğini gizler.

Masalın devamında padişahın üçüncü kızı Keloğlan’ı kendine eş seçer. Padişah Keloğlan’ı kabul etmek istemese de, üç kez kız altın elmayı Keloğlan’ın başına vurur. Padişah diğer iki damada değer verip, üçüncü kızın kel kocasını adam yerine koymaz. Savaş olur, Keloğlan sihirli tüyleri birbirine sürter ve donanımlı bir savaşçı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

olur. Üç kez savaşa gider, diğer iki bacanağını geride bırakır. Her seferin sonunda başına işkembe takarak kimliğini gizler. En sonunda padişahın gözlerini açan sütü getirmiş, her üç savaşta da birer işaret nesne saklamış olan ve adı Kelce olarak kalan kahramanımız, gerçek hüviyetini açıklar ve bütün miras kendisine ve en küçük kıza kalır. Kırk gün kırk gece düğün yaparlar (Davut 1943).

Muğla'da İkiztaş 1939 doğumlu Hayriye Töksöz'den derlediğimiz aynı masalda bir muharebe vardır. Tavşan ve Arap'tan söz edilemez. Bu masalda Keloğlan sütçü kılına girer ve nereden verildiği belirtilmemiş olan sihirli kutu sayesinde savaşçı kıyafeti edinir. Sonunda tekrar Keloğlan kılığında kendi yaptıklarını padişaha açıklar ve düğün dernek kurulur.

Muğla'da anlatılan bir başka Keloğlan masalında, Keloğlan padişahın saklanmak için kadın kılına girer (Orhan 1927).

6- Sonuç

Anlatı türleri içinde kimliğin gizlenmesi, aynı zamanda türlerin hangi zaman ve hangi düşünce yapısının bir hatırasını veya gerçekliğini taşıdığı noktasında günümüze ışık tutmaktadır. Mitolojik dönemle ilgili kimlik gizlemeler daha çok don değiştirme ve çeşitli şekillerde kimliği gizleme biçimine dönüşür. Geçici olduğuna inanılan bir başka kimliğe bürünmenin temel mantığı şaman inancına kadar götürülebilir. Şamanlar girdikleri yeni kılıkla onların güçlerini elde ettiklerine inanırlar. Bu tür anlatımlar arkaik destanlarda mitolojik inanmalar şeklinde devam eder. Dönüşüm marifeti destan kahramanlarının yaşamalarını kolaylaştırmanın ötesinde bir mücadele biçimi de olur. Yakın dönem destanlarında ve İslâm sonrası destanlarda kıyafet değiştirmeye dönüşen kimliği gerçek anlamıyla gizleyen kahramanlarla karşılaşılır. Efsanelerde ise dönüşüm erenler/veliler çerçevesinde görülür. Onların bir başka kişinin değil, hayvan donuna girmeleri söz konusu edilir. Bu onların manevî üstünlüğünün bir göstergesi olarak kabul edilmiş ve halk arasında anlatılma yoluyla canlılığını korumaya devam etmiştir. Masalarda ise kimlik değiştirme yöntemi, büyüsel bir işlem olmanın yanında, gerçek anlamda tanınmamak veya kel görünmek için yapılan kimlik gizlemelerde görülür. Masal çağı bir yönüyle mitolojik yapıya benzemektedir. İnanılır olmaması ayırımı ile farklılık arz eder.

Türler arasında kimliğin gizlenmesini izlemek, yüz yıllar ve bin yıllar içinde olağanüstülüklerin takibi anlamına gelir. Mitolojik inanmaların efsanelerde/menkibelerde yaşatıldığı, destanlarda yer yer görüldüğü, yerleşik düzenin anlatı türleri olan hikâyelerde ise, akılcı bir zemine oturtulduğu görülür.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

KAYNAKÇA

- AÇA, Mehmet (2002), **Kazak Türklerinin Destanları ve Destan Geleneği**, Kömen Yay., Konya.
- ALANGU, Tahir (1983), **Türk Folkloru El Kitabı**, Adam Yay., İstanbul.
- ALPTEKİN, Ali Berat, (1997), **Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı**, Akçağ Yay., Ankara.
- _____, (1999), **Hikâye Araştırmaları 1 Kirmanşah Hikâyesi**, Akçağ Yay., Ankara.
- BANARLI, Nihat Sami, (1987), **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB Yay., İstanbul, I. cilt.
- BORATAV, Pertev Naili, (1984), **Köroğlu Destanı**, Adam Yay., İstanbul.
- BORATAV, Pertev Naili, (1992), **Zaman Zaman içinde**, Adam Yay., İstanbul.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, (2001), **Türk Dünyası Ortak edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Cilt 1. Ankara.
- DİLEK, İbrahim, (2002), **Altay Destanları I**, TDK Yay., Ankara.
- DURŞUN, Aysun, (2008), **Keloğlan Masallarının Tespiti ve Tasnifi**, (Muğla Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla.
- EBERHATD, W, P.Naili Boratav, (1953), **Typen türkischer Volksmärchen**, Wiesbaden.
- EKİCİ, Metin, (2004), **Türk Dünyasında Köroğlu (İlk Kol), İnceleme ve Metinler**, Akçağ Yay., Ankara.
- ELÇİN, Şükrü Murat, (1949), **Kerem İle Aslı Hikâyesi**, MEB Yay., Ankara.
- ERGİN, Muharrem, (1997), **Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile**, 4. bs., TDK Yay., Ankara.
- ERÖZ, Mehmet, (1990), **Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- KÖKSAL, Hasan (1984), **Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı**, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara.
- KÖPÜRÜLÜ, M. Fuad, (1993), **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 8. bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- Ankara. GÖLPINARLI, Abdalbaki, (1985), **Menakıb-ı Hacı Bektaş- Veli Vilayet-Nâme**, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- GÖKALP, Ziya, (1977), **Türk Töresi**, İnkılâp ve Aka Yay., İstanbul.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, (2000), **Dedem Korkudun Kitabı**, MEB Yay., İstanbul.
- GÜZEL, Abdurrahman, (1999), **Abdal Musa Velayetnamesi**, TTK Yay., Ankara.
- POSPELOV, Gennadiy N., (1984), **Edebiyat Bilimi 1**, (çev. Yılmaz Onay), Bilim ve Sanat Yay., Ankara.
- PROPP, Vladimir, (2001), **Masalın Biçimbilimi**, (çev. Mehmet Rıfat-Sema Rıfat), 2. bs., Om Kuram Yay., İstanbul.
- REİCHL, Karl, (2002), **Türk Boylarının Destanları (Gelenekler, Şekilleri, şiir Yapısı)**, (çev. Metin Ekici), TDK Yay., Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim, (1980), **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- SELÇUK, Ali, (2004), **Tahtacılar Mersin Tahtacıları Üzerine Bir Araştırma**, Yeditepe Yay., İstanbul.
- SEYİDOĞLU, Bilge, (2009), "Yeraltı Dünyası," **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi**, S.39, 201-210.
- ÖRNEK, Sedat Veyis, (1995), **100 Soruda İlklerde Din, Büyü, sanat, Efsane** 3.bs., Gerçek Yay., İstanbul.
- NASKALİ, Emine Gürsoy, (1999), **Altay Destanı Maaday Kara**, YKY, İstanbul.
- THOPSEN, Stith, (1958), **Motif Index of Folk Literature**, Blooming & London,
- Türkçe Sözlük, (2005), 10. bs., TDK Yay., Ankara.
- TÜRKMEN, Fikret, (1998), **Tahir ile Zühre**, 2.bs. AKM Yay., Ankara.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, (1983), **İslam Felsefesi Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru**, 3.bs., Ülken Yay., İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

YILDIZ, Naciye, (1995), **Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle ilgili Tespit ve Tahliller**, TDK Yay., Ankara.

YURDATAP, Selâmi Münir, (1969), **Şah İsmail**, İstanbul.

YÜCE, Kemal, (1987), **Saltuknâme'de Tarihî, Dinî ve Efsanevî Unsurlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.

KAYNAK KİŞİLER

DAVUT, Osman, 1943 (Fıntına Mare)Başpınar/Dobruca doğumlu, 4 yıl okumuş, mesleği çoban, dedesinden duymuş.

KARADAĞ, Nuray, 1943 Faralya köyü/Fethiye doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı. Büyüklerinden dinlemiş.

KÖLE, Fethi, 1932 Uzunyurt köyü/Fethiye doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, büyüklerinden öğrenmiş.

ORHAN, Yeşavet, 1927 Yangı köyü/Köyceğiz doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, büyüklerden dinlemiş.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*